

Kilpailunrajoitukset Suomessa 1958–1992*

Ari Hyytinen
professori

Jyväskylän yliopiston taloustieteiden tiedekunta

Otto Toivanen
professori, johtaja

HECER, KAVA

1. Johdanto

Yrityksillä on kannustin pyrkiä eri tavoin välttämään kovaa kilpailua samoilla markkinoilla toimivien muiden yritysten kanssa, koska kilpailun kiristyminen yleensä johtaa kannattavuuden heikkenemiseen. Nykyaikaisen kilpailulainsäädännön mukaan kilpailua ei kuitenkaan saa suoranaisesti rajoittaa, sillä kilpailunrajoituslaki kieltää käyttäytymisen ja sopimukset, joiden katsotaan olevan vahingollisia markkinoiden tehokkaan toiminnan kannalta ja jotka perusteettomasti rajoittavat muiden taloudenpitäjien toimintaa tai valinnanmahdollisuuksia. Kiellettyjä rajoituksia ovat esimerkiksi määräävän markkina-aseman väärinkäyttö sekä erilaiset yritysten väliset vertikaaliset ja horizontaaliset kilpailunrajoitukset.

Yksi tunnetuimmista kilpailun rajoittamiseen tähtäävistä menettelyistä on kartellit. Kartelleille on useita eri määritelmiä, mutta yleensä niillä tarkoitetaan sopimuksia tai yhdenmuikaistettuja menettelytapoja, joiden tarkoituksena on rajoittaa tai vähentää samalla tuotanto- tai jakeluportaalla toimivien yritysten välistä kilpailua.

Kartellinomaiset menettelytavat ovat ilmeisesti yhä tärkeä keino rajoittaa kilpailua, vaikka ne eivät ole laillisia. Kartellien nykyisestä yleisyydestä ei kuitenkaan ole kovin luotettavaa tietoa, koska käytettävissä on tietoa vain *paljastuneista* kartelleista. Tietoa laittomista kartelleista saadaan vain, kun ne paljastuvat joko kilpailuviranomaisten selvitysten tai kartellista luopuvien yritysten tekemien ilmiantojen vuoksi. Viranomaisille paljastuneet kartellit eivät ole satunnaisotos kartellien populaatiosta, sillä on syytä epäillä, että vain tietyn tyyppisillä kartelleilla on taipumus paljastua. Menestyksekkäät laittomat kartellit kykenevät rajoittamaan kilpailua tehokkaasti, ovat pitkäkestoisia ja kattavia – ja ennen kaikkea eivät paljastu viranomaisille.

* *Kiitämme Susanna Fellmania ja Matti Pohjola kommentteista, Valteri Abtia, Janne Itkosta ja Jubana Urmasta tutkimusavusta, sekä Kilpailuvirastoa sujuvasta yhteistyöstä ja erityisesti pääsystä kilpailunrajoitusrekisterin aineistoon. Sekä tämä kirjoitus että kuvaamme tutkimusaineisto on laadittu osana Suomen Akatemian rahoittamaa "Kartelliorganisaatio" (SA-banke, nro 111031) -tutkimusbanketta.*

Yksi esimerkki merkittävästä laittomasta, mutta viranomaisille paljastuneesta, kartellista Suomessa on ns. asfalttikartelli, josta KHO antoi ratkaisunsa syyskuussa 2009. Ratkaisun mukaan Suomessa oli vuosina 1994–2002 toiminut valtakunnallinen ja kaikki alan suurimmat toimijat kattanut asfalttikartelli. Kartelli oli ollut kaikki urakkamuodot kattava ja ilmeisen pitkäikäinen, mistä syystä KHO määräsi kartellisissa mukana olleille yhtiöille ennätysellisen suuret seuraamusmaksut, yhteensä 83 miljoonaa euroa.

Kilpailun rajoittaminen tai kartellien muodostaminen ei kuitenkaan ole aina ollut kiellettyä. Vaikka Kilpailuvirasto oli perustettu vuonna 1988, tietynlaiset kartellit olivat laillisia – poikkeuksena (vertikaaliset) määrähinnat ja tarjouskartellit – aina vuoden 1993 maaliskuuhun asti, jolloin vuonna 1992 voimaanastuneen kilpailunrajoituslain kartellikiellon siirtymäaika päättyi. Ennen 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa tapahtuneita muutoksia pääsääntö oli, että kilpailunrajoitukset ja kartellit olivat lainsäädännössä määriteltyjä poikkeuksia (so. tarjouskartellit ja määrähintasopimukset) lukuun ottamatta laillisia. Tuolloinen lainsäädäntö edellytti näiden laillisten kilpailunrajoitusten ja kartellien (osittaista) rekisteröimistä ns. kilpailunrajoitusrekisteriin. Tämä kilpailunrajoitusten rekisteröintijärjestelmä perustettiin vuonna 1958 kartellirekisterin nimellä. Sen toiminta hiipui 1990-luvun alussa ja päättyi virallisesti vuoden 1992 kilpailunrajoituslain voimaantullessa.

Keskitymme tässä kirjoituksessa kuvaamaan kilpailunrajoitusrekisteriä ja erityisesti rekisteristä saatavilla olevia tilastotietoja Suomessa vuosina 1958–1992 voimassa olleista kilpailunrajoituksista. Seuraavassa jaksossa teemme lyhyen katsauksen kilpailunrajoituksia

ja kartelleja koskevan lainsäädännön kehitykseen Suomessa sekä vuonna 1958 säädetyllä kartellilailla perustetun kartellirekisterin toimintaperiaatteisiin. Jaksossa 3 kuvaamme, miten kilpailunrajoituksia rekisteröitiin vuosina 1958–1992 ja minkä tyyppisiä rajoituksia rekisteröinnit koskivat. Jaksossa 4 teemme sekä muutamia johtopäätöksiä kilpailunrajoitusten yleisyydestä ja luonteesta kilpailunrajoitusrekisterin tuottaman aineiston pohjalta että pohdimme rekisteriaineiston avaamia tutkimusmahdollisuuksia.

2. Kartelli- ja kilpailunrajoitusrekisteri

2.1. Kilpailunrajoitus- ja kartellilakien kehitys

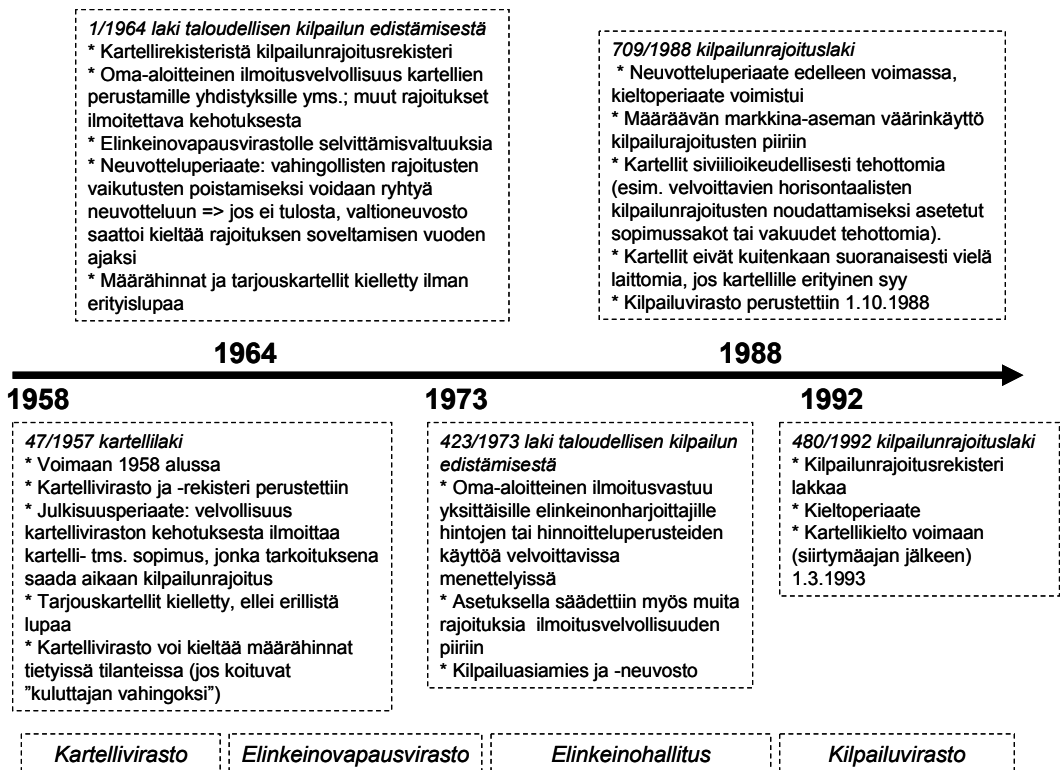
Kuviossa 1 esitetään tärkeimmät kilpailunrajoituksia ja erityisesti niiden rekisteröimistä koskevat lainmuutokset vuosina 1958–1992.¹ Kartellirekisteri perustettiin vuoden 1958 alussa, kun laki talouselämässä esiintyvien kilpailunrajoitusten valvonnasta astui voimaan (”kartelli-

¹ Kuviossa luetellut lait muuttivat ainakin jossain määrin myös sitä, miten politiikalla pyrittiin vaikuttamaan markkinoiden kilpailuosuuteisiin, mitkä olivat kilpailupolitiikan painopisteet ja minkälaisia keinoja kilpailun edistämisestä vastuussa olevilla viranomaisilla oli käytettävissään, jos ne halusivat puuttua haitallisena pidettyihin kilpailunrajoituksiin. Tässä kirjoituksessa emme keskity näihin muutoksiin vaan siihen, miten lainsäädännössä tapahtuneet muutokset vaikuttivat kilpailunrajoitusten rekisteröintiin. Näkemysellinen katsaus lakimuutoksiin ja niiden vaikutuksiin kilpailuviranomaisten kannalta on Purasjoki ja Jokinen (2001). Fellman (2010) tarkastelee kartelli- ja kilpailulainsäädännön kehitystä Suomessa vuosina 1958–1988 institutionaalista ja taloushistoriallisesta näkökulmasta.

laki”).² Tämän ensimmäisen suomalaisen kartellilain kantava periaate oli, että rekisteröimällä kilpailunrajoitukset ja saattamalla ne julkisiksi kilpailunrajoitusten laajuutta kansantaloudessa voidaan kartoittaa.³ Ajatuksena oli ilmeisesti ainakin osin myös se, että julkisuus

kenties myös hieman ehkäisisi haitalliseksi katsottavien kilpailunrajoitusten syntymistä ja niiden tehokasta soveltamista. Erinomaisia aikalaikatsauksia kartellilakiin ovat Tamminen (1958), Eerola (1960) ja Paakkanen (1960).⁴

Kuvio 1. Kilpailulainsäädännön kehitys ja kilpailunrajoitusrekisterin ylläpitäjät

² Lain täytäntöönpanoa koskeva asetus ("kartelliasetus") annettiin helmikuussa 1958.

³ Suomen kartellilainsäädännön synty ja sisältö perustuivat pitkälti Ruotsissa vuonna 1946 annettuun kartellilakiin. Norjassa ensimmäinen kartelleja koskeva laki oli annettu jo 1926. Kartellirekisteri ei ole suomalainen erikoisuus, vaan

sellaisia on ylläpidetty mm. kaikissa Pohjoismaissa, Saksassa, Alankomaissa ja Australiassa. Sebröter (1996) tekee katsauksen kartellien ja kilpailunrajoitusten historiaan Euroopassa.

⁴ Ks. myös Vartiainen (1962).

Kilpailulainsäädännön tavoitteita ja keinoja ja siten myös kilpailunrajoitusten rekisteröintiä muutettiin sekä vuosien 1964 ja 1973 laeilla taloudellisen kilpailun edistämisestä että vuosien 1988 ja 1992 laeilla kilpailunrajoituksista. Kartellirekisteri nimettiin uudelleen vuonna 1964 kilpailunrajoitusrekisteriksi. Tärkeimpiä muutoksia kilpailunrajoitusten rekisteröintijärjestelmään olivat ilmoitusvelvollisuutta koskevat muutokset vuosina 1964 ja 1973. Rekisteriä ylläpitivät eri vaiheissa Kartellivirasto (so. PRH:n kartelliosasto), Elinkeinovapausvirasto (PRH:n elinkeinovapausosasto), Elinkeinohallitus ja Kilpailuvirasto.

Käytännössä kilpailunrajoitusrekisterin ”alasajo” käynnistyi 1988, kun Kilpailuvirasto perustettiin. Kilpailuvirastolle annettiin tehtäväksi kilpailunrajoitusten selvittäminen ja vahingollisten kilpailunrajoitusten poistaminen. Kilpailuvirasto käynnistikin ensitöikseen ns. kartelliprojektin, jonka tavoitteena oli vähentää tiedossa olevaa kilpailijoiden hintayhteistyötä toimialajärjestöissä (so. horisontaalisia kartelleja): Tämän seurauksena 80 kilpailunrajoitusta ilmoitettiin purkautuneeksi vuoden 1989 loppuun mennessä (Purasjoki ja Jokinen 2001) ja 40 vuoden 1990 kuluessa (Kilpailuvirasto 1991). Vaikka vielä vuoden 1989 kuluessa Kilpailuvirastossa laadittiin suunnitelmia kilpailunrajoitusten rekisteröinnin uudistamisesta ja rekisterin muuttamisesta atk-pohjaiseksi (Kilpailuvirasto 1990), rekisterin toiminta ja kilpailupolitiikan perustaminen julkisuusperiaatteen olivat päättymäisillään. Virallisesti kilpailunrajoitusrekisterin toiminta päättyi vuoden 1992 lain astuessa voimaan.

2.2. Rekisterin toiminta

Kilpailunrajoitusrekisteri oli viranomaisten ylläpitämä luettelo, johon merkittiin siitä kulloinkin vastuussa olleen rekisteriviranomaisen selostukset yritysten ja elinkeinonharjoittajien tekemistä ja solmimista kilpailunrajoituksista. Rekisteriä perustettaessa vuonna 1958 määrättiin, että kilpailunrajoituksessa mukana olevilla tai sellaisia luoneilla elinkeinonharjoittajilla ja yrityksillä on velvollisuus *kartelliviraston kehoituksesta* ilmoittaa kartellisopimus tai muu samankaltainen kilpailua rajoittava järjestely tai menettelytapa. Vuonna 1964 voimaanastunut lainmuutos muutti rekisteröimismenettelyä siten, että kartellien tai vastaavien muodostamiseksi ja ylläpitämiseksi perustettujen yhdistyksien, yhteisöjen ja muiden yhdyselimien piti *oma-aloitteisesti* ilmoittaa kilpailunrajoituksesta rekisteriä ylläpitävälle viranomaiselle. Vuonna 1973 oma-aloitteinen ilmoitusvelvollisuus laajeni koskemaan myös yksittäisiä elinkeinonharjoittajia, jos kilpailunrajoitukseen liittyi velvoite tiettyjen hintojen tai hinnoitteluperiaatteiden noudattamisesta. Tuolloin annetulla asetuksella määrättiin, että myös eräät muut merkittävät kilpailunrajoitustapaukset tulivat tämänkaltaisen oma-aloitteisen ilmoitusvelvoitteen piiriin.

Kun kilpailunrajoitus tuli rekisterin ylläpitäjän tietoon, siitä vahvistettiin erityinen selostus. Selostuksessa kuvattiin kilpailunrajoituksen tyyppi, kuten esimerkiksi se, oliko kysymyksessä kartellisopimus tai yksinoikeus, sekä siihen liittyviä muita seikkoja (asianosaiset, tarkoitus, säännöt, jne.). Samalla määrättiin, mitkä asiakirjat tai niiden osat osoittivat kilpailunrajoituksen olemassaolon ja olivat siten julkisia. Rekisteröinnin kohteeksi tulevan kilpailunrajoituksen asianosaisilla oli mahdollisuus tutus-

tua selostukseen ja julkaistavaksi tarkoitettuun aineistoon ennen niiden julkaisemista ja tehdä niistä muistutus. Rekisteriin vietyihin kilpailunrajoituksiin voitiin myös tehdä muutoksia, jos asianosaiset tekivät niistä kirjallisen ilmoituksen joko oma-aloitteisesti tai rekisteriviranomaisen tiedusteluun liittyen. Kilpailunrajoituksen lakkaamisesta tehtiin rekisteriin erillinen merkintä, kun sellaisesta oli saatu riittävä näyttö.⁵

Kilpailunrajoitusten selostukset (so. alkuperäiset rekisteröinnit) ja tiedonannot (kuten rekisteröinteihin tehdyt muutokset sekä niiden lakkaamiset) julkaistiin aluksi erityisessä Kartellirekisteri-julkaisussa. Tämän jälkeen niitä julkaistiin mm. Elinkeinovapaus-lehdessä. Rekisteröinneistä julkaistiin tiedonanto myös Virallisessa lehdessä.

Periaatteessa kilpailunrajoitusten jättäminen ilmoittamatta oli rangaistavaa, sillä esimerkiksi vuoden 1958 kartellilain (pykälän 16) mukaan kartellilain, sen nojalla annettujen asetusten tai kartelliviraston asettamien kieltojen rikkomisesta olisi rangaistuksena tullut sakkoa tai enintään kuusi kuukautta vankeutta. Tämä sama (ilmeisen lievä) rangaistusasteikko oli käytössä sekä esimerkiksi tarjouskartellien jäsenille että niille, jotka eivät noudattaneet tiedonantovelvollisuutta. Samankaltaiset rangaistukset ilmoitus- tai tiedonantovelvollisuuden täyttämättä jättämisestä on löydettävissä vielä myös vuoden 1988 kilpailunrajoituslaista.

Tosiasiallisesti rekisteri ei ollut täydellinen, joskaan tiedonanto- ja rekisteröitymisvelvollisuus ei myöskään ollut merkityksetön.⁶ Purasjoki ja Jokinen (1990) toteavat rekisterin kattavuutta arvioidessaan, että

”Selvää joka tapauksessa on, ettei rekisteriin ilmoitettu kaikkein karkeimpia asiakkaita vastaan suunnattuja kartelle-

ja. Tosin rekisteriin päätyi runsaasti rajoituksia, joita nykymittapuun mukaan voidaan tuskin pitää muina kuin paljain kartelleina”.

He myös toteavat, että rekisteröinnistä ”... oli tullut vähintäänkin rajoitukseen osallistuneille merkki rajoituksen hyväksyttävyydestä”.

3. Rekisteröidyt kilpailunrajoitukset Suomessa

3.1. Kilpailurajoitusten rekisteröinnit

Kuvioissa 2 ja 3 on esitetty kilpailunrajoitusten rekisteröinnit ja niiden poistuminen rekisteristä.⁷ Kuvio perustuu rekisterimerkintöihin, joten esimerkiksi kartellin merkitseminen rekisteriin tai sen poistuminen rekisteristä tietynä vuonna ei tarkoita välttämättä sitä, että se tosiasiallisesti perustettiin tai lakkasi ao. vuonna.⁸

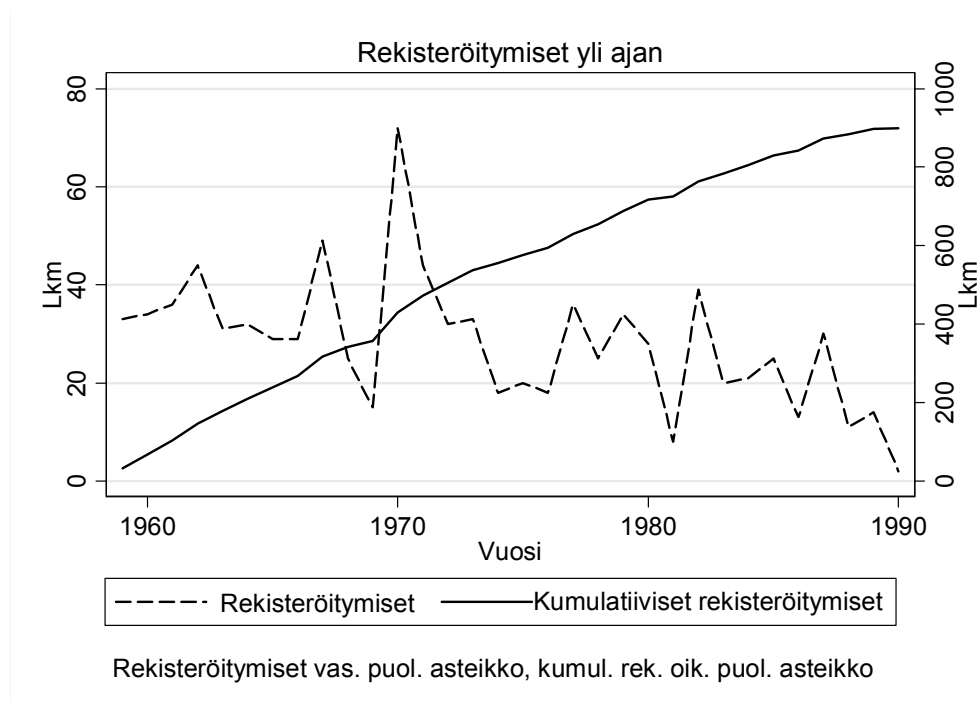
⁵ Näin jälkikäteen on varsin vaikea arvioida, minkälaista näyttöä täsmälleen ottaen edellytettiin, jotta kilpailunrajoitusrekisteriin tehtiin merkintä kilpailunrajoituksen lakkaamisesta.

⁶ Ilmeisestikin oli niin, että useimmat rekisteröinnit tahtuivat viranomaisten aloitteesta. Viranomaisten voimavarojen puute todennäköisesti johti siihen, ettei kaikkia kilpailunrajoituksia saatu rekisteröityä.

⁷ Aineistossa eivät ole mukana noin 600 rekisteristä löytynyttä kilpailunrajoitusta, jotka eivät olleet varsinaisia kartelleja vaan lähinnä monopoliasemassa olleita kunnallisia energiayhtiöitä

⁸ Ks. myös Hyytinen, Steen ja Toivanen (2010), jossa tehdään lyhyt vertailu rekisterimerkinnöistä laskettavissa olevien ja tosiasiallisten syntyä- ja kuolemanvuosien perusteella laskettujen kartellien pituuksien välillä. He osoittavat, että rekisterimerkinnöistä laskettava kartellien elinikä aliarvioi kartellien pituuden.

Kuvio 2. Rekisteröinnit kilpailunrajoitusrekisteriin

Kuten kuviosta 2 nähdään, rekisteröinneissä on paljon vuosittaista vaihtelua, joskin lievä laskeva kehityssuunta on havaittavissa.⁹ Keskimäärin kilpailunrajoituksia rekisteröitiin alkuvuosina hieman yli 30 kappaletta vuodessa. Eniten rekisteröintejä tehtiin vuonna 1970, jolloin kilpailunrajoituksiin liittyviä selostuksia rekisteröitiin ja julkistettiin 72 kappaletta. Kuviosta nähdään myös se, että vielä 1980-luvun lopussakin kilpailunrajoituksia rekisteröitiin jonkin verran. Yhteensä kilpailunrajoituksia

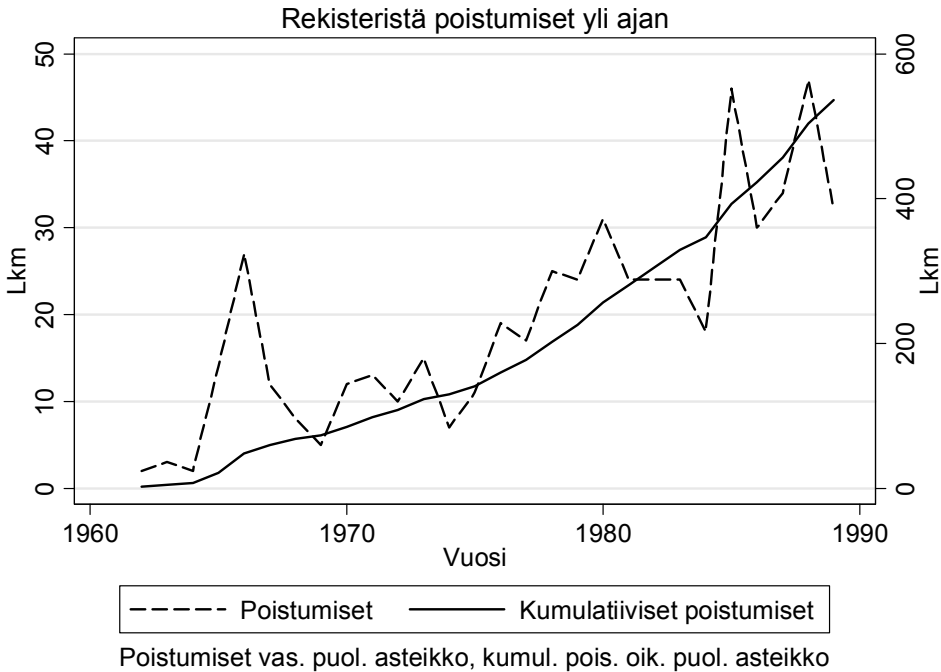
rekisteröitiin vuoteen 1990 mennessä 900 kappaletta.

Kuviosta 3 voidaan päätellä, että rekisterissä poistamisissa on selkeä nouseva kehityssuunta. Rekisteristä poistamisissa oli ensimmäinen selvä piikki vuonna 1966, jolloin hieman vajaat 30 kilpailunrajoitusta poistettiin. Yhteensä kilpailunrajoituksia ehdittiin poistaa vuoteen 1992 mennessä 610 kappaletta.

Kilpailunrajoitusten rekisteröinti ei ollut ongelmatonta (ks. Fellman 2010): Erityisesti kartelliviraston toiminnan alkuvuosina henkilöstön lukumäärä oli pieni. Se myös kärsi henkilöstön vajauksesta ja vaihdoksista. Kartelliviranomaisilla ei ollut myöskään erityisiä voimavaroja selvittää markkinoiden kilpailuolosuh-

⁹ Osasyä vaihteluun on, että rekisteröintejä ja sieltä poistamisista tehtiin usein ryppäinä joko toimialaselvitysten pohjalta tai lakimuutoksiin liittyen.

Kuvio 3. Rekisteröintien poistuminen kilpailunrajoitusrekisteristä

teita tai tehdä kattavia tiedusteluja kilpailunrajoituksista elinkeinoharjoittajilta. Myöhemmin nämä ongelmat lievenivät, joskaan ne eivät poistuneet kokonaan (ks. Fellman 2010).

3.2. Rekisteröityjen kilpailurajoitusten luonne

3.2.1. Kilpailunrajoitusten luonne ja pituus

Taulukko 1 kuvaa rekisteröityjen kilpailunrajoitusten ominaisuuksia (pituus, sitovuus, tyyppi ja maantieteellinen kattavuus). Ensimmäiseltä riviltä nähdään, että keskimääräinen rekisteröintijakson pituus oli 13 vuotta. Tämä luku on

varsin korkea, jos sitä verrataan kansainvälisestä kirjallisuudesta löytyviin kartellien pituuksiin (ks. esim. Levenstein ja Suslow 2006). Kun verrataan eri vuosikymmeninä rekisteröityjen kilpailunrajoitusten kestoa, havaitaan, että keskimääräinen rekisteröintijakson pituus on laskeva. 1960-luvulla tehdyissä rekisteröinneissä keskimääräinen pituus oli noin 16 vuotta. Tämä tarkoittaa, että 1960-luvulla rekisteröity kilpailunrajoitus poistui keskimäärin 1980-luvun alussa. On mielenkiintoista huomata, että myös 1980-luvulla rekisteröidyt rajoitukset olivat varsin pitkäikäisiä (keskiarvo > 7 vuotta), vaikka tämä luku on ilmeisesti alaspäin harhainen, koska osa kilpailunrajoituksista oli voimassa rekisteröinnin päättyessä 1990-luvun alussa.

Taulukko 1. Rekisteröityjen kilpailunrajoitusten ominaisuuksia

Jakso	Tunnusluku	Pituus	Vertikaalinen	Kansallinen	Sitova
1958–1990	K-a.	13,04	0,10	0,67	0,77
	K-hajonta	8,14	0,29	0,47	0,42
1960-luku	K-a.	16,33	0,08	0,61	0,70
	K-hajonta	9,11	0,27	0,49	0,46
1970-luku	K-a.	11,86	0,10	0,68	0,89
	K-hajonta	5,66	0,31	0,47	0,32
1980-luku	K-a.	7,12	0,12	0,81	0,76
	K-hajonta	3,57	0,32	0,40	0,43

Taulukosta nähdään myös, että kilpailunrajoituksista oli vertikaalisia 10 %, ¹⁰ 67 % kansallisia ja 77 % sitovia. ¹¹ Tämä tarkoittaa, että tyypillinen rekisteriin viety kilpailunrajoitus oli koko maan kattava (so. kansallinen), jäseniään sitova ja (pääsääntöisesti) horisontaalinen kilpailun rajoittamiseen tähtäävä menettely. Kun verrataan eri vuosikymmeninä rekisteröityjä kilpailunrajoituksia, huomataan, että kilpailunrajoituksen sitovuus oli hieman harvinaisempaa tarkasteluajanjakson alussa ja lopussa kuin keskellä ajanjaksoa ja että vertikaalisten rajoitusten osuus nousi lievästi aikaa myöten (ks. myös kuvio 5 alla). Myös rekisteröityjen kilpailunrajoitusten maantieteellinen laajuus oli ilmeisesti 1980-luvulla hieman kattavampaa kuin 1960-luvulla.

Kuviossa 4 on vielä erikseen esitetty rekisteröitymisjaksojen pituudet ennen vuotta 1971 rekisteröidyille kilpailunrajoituksille. Siitä näh-

dään, että pituuksien jakauma on varsin tasainen.

Taulukossa 2 kuvataan kilpailunrajoitusten ominaisuuksien korrelaatioita. Kilpailunrajoituksen vertikaalisuus on positiivisesti korreloitunut sen kanssa, että kyseessä oli kansallisesti kattava rajoitus. Korrelaatio on matala, mutta tilastollisesti merkitsevä. Kilpailunrajoituksen vertikaalisuus on samalla tavoin positiivisesti korreloitunut sen sitovuuden kanssa. Rajoituksen sitovuus on puolestaan korreloitunut negatiivisesti sen laajuuden kanssa, mutta korrelaatio on jälleen varsin matala (joskin tilastollisesti merkitsevä).

Taulukko 2. Rekisteröityjen kilpailunrajoitusten ominaisuuksien korrelaatiot

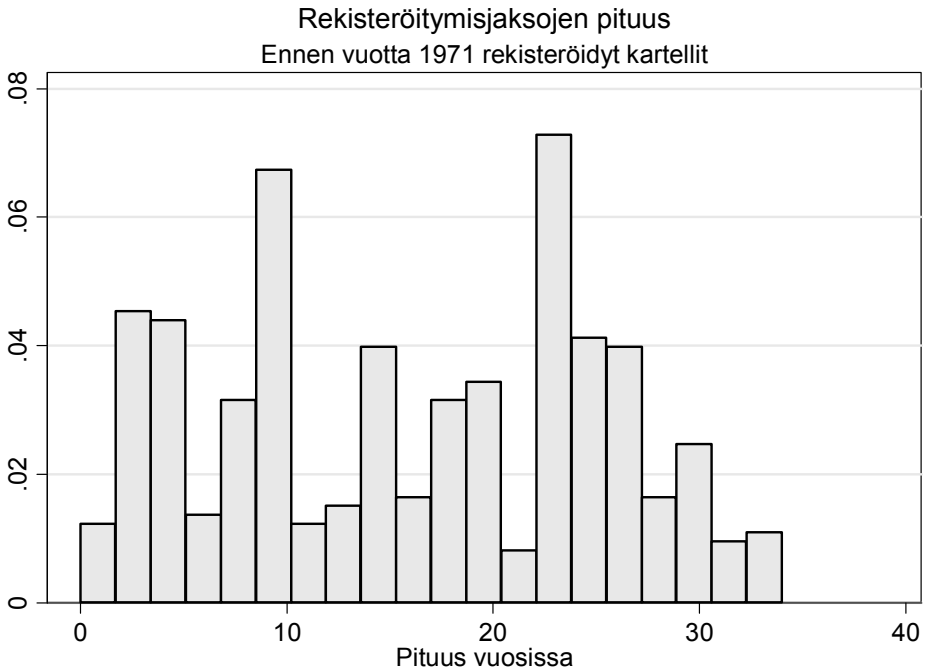
	Vertikaalinen	Kansallinen	Sitova
Vertikaalinen	1		
Kansallinen	0,08 (0,01)	1	
Sitova	0,13 (0,00)	-0,15 (0,00)	1

Huom. Raportoidut luvut ovat korrelaatio ja suluissa p-arvo.

¹⁰ Kaikki rekisterin rajoitukset olivat horisontaalisia, eli 10 % oli sekä horisontaalisia että vertikaalisia.

¹¹ Nämä määritelmät perustuvat rekisteriviranomaisen tekemiin luokitteluihin ja ne perustuvat kustakin kilpailunrajoituksesta tehtyyn selontekoon.

Kuvio 4. Rekisteröityjen kilpailunrajoitusten pituus

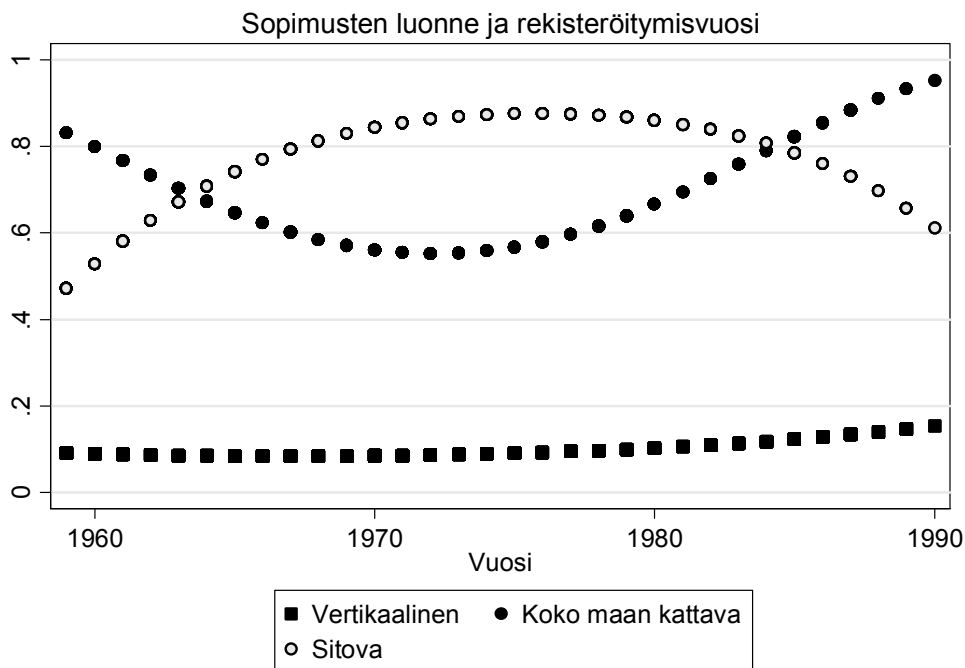
Kuviossa 5 tarkastellaan kilpailunrajoitusten luonteen muutosta yli ajan yksinkertaisen Probit-mallin sovitteiden avulla. Kyseessä on kolmen eri Probit-mallin sovitteet, joissa kussakin selitettävä on indikaattorimuuttuja *ao.* sopimusulottuvuudelle ja selittävät muuttujat ovat rekisteröitymisvuosi ja sen neliö. Tulokset vahvistavat aikaisemmat havaintomme siltä osin, että sitovien kilpailunrajoitusten osuus oli korkeimmillaan 1970-luvulla ja että vertikaalisten rajoitusten osuus nousi lievästi aikaa myöten. Myös rekisteröityjen kilpailunrajoitusten maantieteellinen laajuus oli ilmeisesti 1980-luvulla hieman kattavampaa kuin 1960-luvulla. Kansallisten kartellien osuus oli huomattava ja nousi erityisesti tarkasteluajanjakson loppua

kohden. Niiden osuus oli pienimmillään 1970-luvulla rekisteröidyissä kartelleissa.

3.2.2. Toimialoittaisia havaintoja kilpailunrajoituksista

Kuviossa 6 on esitetty kilpailunrajoitusten määrä kutakin 3-numerotason toimialaa kohti. Yhdellä toimialalla saattoi olla useampia kilpailunrajoituksia, koska toimiala voi koostua esimerkiksi useista maantieteellisesti eriytyneistä paikallisista markkinoista tai useiden *ao.* toimialalla tuotettujen hyödykkeiden tai palveluiden kansallisista markkinoista. Kuviosta nähdään, että rajoitusten määrä vaihtelee toimialoittain huomattavasti. Kuviossa on yksi selvästi poik-

Kuvio 5. Kilpailunrajoitusten luonne ja rekisteröitymisajankohhta.

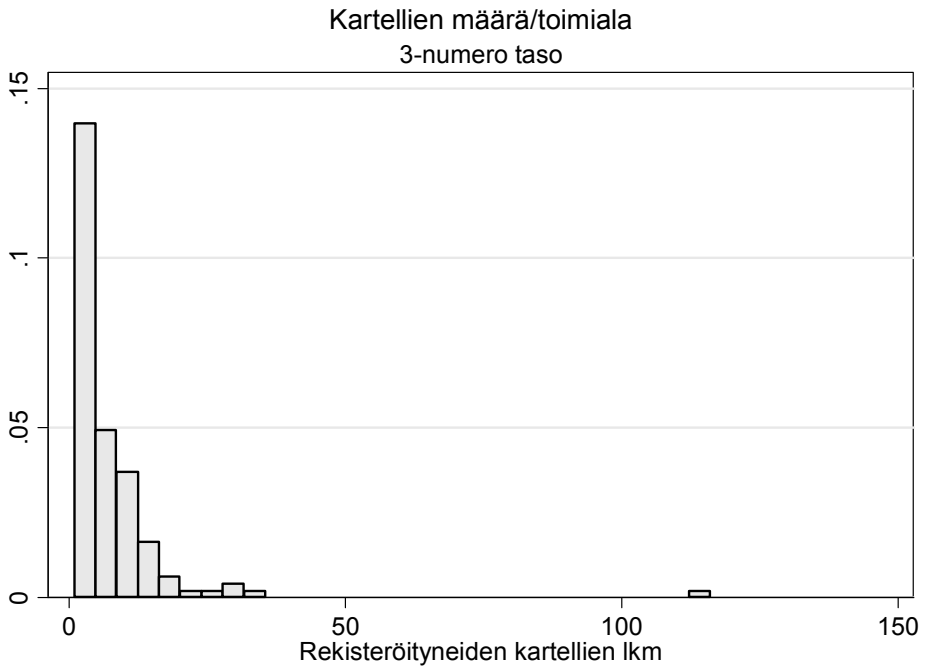

keava havainto. Se koskee kuljetusalaa (tieliikenteen tavarankuljetus), jolla oli yli 100 rekisteröityä kilpailunrajoitusta. Tyypillisin havainto (moodi) on kuitenkin toimiala, jolla oli 1 kilpailunrajoitus.

Taulukkoon 3 on koottu toimialat, joilla oli suurin määrä rekisteröityjä kilpailunrajoituksia. Taulukossa on esitetty näille toimialoille sekä kilpailunrajoitusten lukumäärä että niiden keskimääräinen pituus, rekisteröitymis- ja sieltä poistamisvuosi, luonne, laajuus ja sitovuus. Kuten yllä todettiin, tieliikennettä koskevia kil-

pailunrajoituksia rekisteröitiin selvästi eniten. Ne olivat lähes kaikki sitovia, paikallisia ja horisontaalisia. Taulukosta nähdään myös, että eniten vertikaalisia rajoituksia oli toimialalla, jolla valmistettiin liha-, kasvis- ja kalatuotteita. Maantieteellisessä laajuudessa kuten myös rekisteröintien kestossa on paljon vaihtelua. Kilpailunrajoitusten sitovuus oli pääsääntö useimmilla toimialoilla. Vähiten sitovia rajoituksia solmittiin rauta- ja rakennustarvikkeiden vähittäiskaupan ja muun tukkukaupan toimialoilla.

Kuvio 6. Kilpailunrajoitusten määrä toimialoittain

Taulukko 3. Toimialat, joilla suurin määrä rekisteröityjä kilpailunrajoituksia.

Toimiala	Lkm	Pituus (K-a.)	Rek. vuosi (K-a.)	Poist. vuosi (K-a.)	Vertikaalinen (K-a.)	Kansallinen (K-a.)	Sitova (K-a.)
Tieliikenteen tavarankuljetus (3-nro: 524)	116	17,51	1973	1990	0,01	0,03	0,99
Muiden metallituotteiden valmistus(3-nro: 248)	32	8,97	1978	1987	0,13	1,00	0,97
Meijerituotteiden ja jäätelön valmistus (3-nro: 112)	29	14,41	1971	1986	0,14	0,17	0,93
Sähkötarvikkeiden ja kodintekniikan vähittäiskauppa (3-nro: 438)	28	8,25	1971	1979	0,14	0,43	0,68
Autokoulut (3-nro: 852)	25	12,72	1971	1984	0,00	0,08	1,00
Rauta- ja rakennustarvikkeiden vähittäiskauppa (3-nro: 437)	19	10,74	1970	1980	0,05	0,68	0,42
Muu tukkukauppa (3-nro: 418)	18	10,06	1972	1982	0,11	1,00	0,56
Erikoiskoneiden valmistus (3-nro: 252)	17	8,71	1978	1987	0,06	1,00	1,00
Liha-, kasvis- ja kalatuotteiden valmistus (3-nro: 111)	17	14,18	1972	1986	0,29	0,71	0,94
Muovituotteiden valmistus (3-nro: 212)	17	8,53	1976	1985	0,12	0,94	0,94

Taulukko 4. Pisimmät kilpailunrajoitukset rekisteröintijakson pituuden mukaan.

Toimiala	Pituus vuosina	Rek. vuosi	Vertikaalinen	Kansallinen	Sitova	Rajoitusten lukumäärä toimialalla
Sähkötarvikkeiden ja kodintekniikan tukkukauppa (3-nro: 415)	34	1959	0	1	1	14
Moottoriajoneuvojen ja niiden osien vähittäiskauppa (3-nro: 452)	34	1959	1	1	1	6
Sähköasennus (3-nro: 363)	34	1959	0	1	0	4
Moottoriajoneuvojen korjaus (3-nro: 454)	34	1959	0	1	0	10
Sementin ja kalkin valmistus (3-nro: 224)	34	1959	0	1	1	3
Myllytuotteiden valmistus (3-nro: 113)	33	1960				6
Betonin ja betoni- ja kipsituotteiden valmistus (3-nro: 225)	33	1960	0	1	1	12
Koneiden ja muiden pääomatavaroiden tukkukauppa (3-nro: 417)	33	1960	0	1	0	10
Kotitalousesineiden korjaus (3-nro: 449)	32	1961	0	1	0	8
Muu elintarvikkeiden valmistus (3-nro: 115)	32	1961	0	1	1	6
Asuntojen ja kiinteistöjen vuokraus (3-nro: 651)	32	1961	0	1	1	2

Taulukkoon 4 on koottu pisimmät yksittäiset kilpailunrajoitukset rekisteröintijakson pituuden mukaan. Taulukossa on esitetty näiden kilpailunrajoitusten pituus, rekisteröitymisvuosi, tyyppi, laajuus ja sitovuus sekä kilpailunrajoitusten lukumäärä ao. toimialalla. Kuvioista nähdään, että rekisteröintijakson pituuden mukaan arvioituna vakaimpia kilpailunrajoituksia olivat mm. moottoriajoneuvoihin ja sähköalaan liittyvät kilpailunrajoitusmenettelyt. Pisimpien kilpailunrajoitusten kesto oli yli 30 vuotta. Näistä pitkään ylläpidetyistä rajoituksista vain pieni osa oli vertikaalisia mutta ne kaikki olivat kansallisia.

4. Johtopäätökset

Tässä kirjoituksessa on tehty lyhyt katsaus Suomessa vuosina 1958–1992 ylläpidettyyn kilpailunrajoitusrekisteriin. Rekisteri perustettiin ensimmäisen suomalaisia kartelleja koskeneen lain, ns. vuoden 1958 kartellilain, pohjalta.

Kilpailunrajoitusrekisteri ei ollut täysin kattava, mutta se kertoo, että kilpailunrajoituksia – erityisesti maanlaajuisia, kaikkia jäseniä sitovia ja horisontaalisia – on ollut paljon ja useilla toimialoilla. Eniten rekisteröintejä tehtiin vuonna 1970, jolloin kilpailunrajoituksiin liittyviä selostuksia rekisteröitiin ja julkistettiin 72

kappaletta. Vielä 1980-luvun lopulla kilpailunrajoituksia rekisteröitiin joitakin kymmeniä vuodessa. Osa kilpailunrajoituksista oli hyvin pitkäkestoisia. Pisimpään ylläpidetyt rajoitukset kestivät yli 30 vuotta ja keskimäärin rekisteröityjen rajoituksien kesto oli 13 vuotta.

Tässä kirjoituksessa tehtyjen tilastollisten tarkasteluiden perusteella ei voida tehdä johtopäätöksiä siitä, kuinka paljon kilpailunrajoituksia oli tosiasiallisesti käytössä vuosina 1958–1992 tai siitä, kuinka kattava kilpailunrajoitusrekisteri oli. Tietääksemme yksi ainoista tutkimuksista, joka pyrkii selvittämään kartellien yleisyyttä on Hyytinen, Steen ja Toivanen (2010). Hyödyntämällä tässä artikkelissa kuvattua kilpailunrajoitusrekisteriaineistoa ja mallintamalla kartellien syntymistä ja kuolemista kätketyn Markov-mallin (Hidden Markov Model) avulla he saavat tuloksen, että Suomen tehdasteollisuuden 4-numerotason toimialoista valtaosassa (n. 90%) oli valtakunnallinen kartelli 1980-loppuun mennessä. Tällä 4-numeroisella toimialatasolla oli 234 toimialaa havaintojaksolla. Tämän tuloksen valossa kilpailunrajoitusrekisteri oli varsin epätäydellinen, sillä sieltä löytyy vain 109 rekisteröityä kartellia ao. toimialatasolla mitattuna.

Kvantitatiivista taloustieteellistä kartellitutkimusta tekevien tutkijoiden käytettävissä olevat aineistot kartelleista ovat pääsääntöisesti ongelmallisia, koska prosessit, jonka tuloksena ne syntyvät, ovat erikoislaatuisia. Vaikka kartellirekisteriin perustuva aineisto ei ole ongelmaton, siihen liittyvät valikoitumisongelmat ovat varmasti kertaluokkaa pienempiä kuin esimerkiksi paljastuneisiin laittomiin kartelleihin perustuvissa aineistoissa. Toinen rekisteriaineiston etu on se, että siinä olevat kartellit ovat toimineet samassa institutionaalisessa ympäristössä. Rekistereihin kerätty tieto on myös usein

määrämuotoista, joka sekin edistää kvantitatiivisen tutkimuksen tekemistä. Samanaikaisesti rekisterissä voi olla (ja Suomen tapauksessa onkin) paljon myös kvalitatiivista tietoa, joka on ainakin joiltain osin muutettavissa numeeriseen muotoon. Kartellirekisterit ovat siis luopaava aineistolähde tutkijoille, vaikka niissä olevat kartellit ovatkin ajalta, jolloin kartellit olivat laillisia: Kartellien sisäiseen pysyvyyteen liittyvät ongelmat ovat kuitenkin todennäköisesti samantyyllisiä laillisissa ja laittomissa kartelleissa, vaikka edellisten uhkana ei ollutkaan paljastuminen viranomaisille.

Kartellirekistereitä ollaan parhaillaan ottamassa tutkimuskäyttöön ainakin Australiassa, Hollannissa ja Ruotsissa. Tämä on merkki siitä, että kartellirekistereissä on vielä hyödyntämätöntä tietoa siitä, miten kartelleja muodostuu, kuinka ne toimivat ja organisoituvat ja miksi ne lakkaavat. □

Kirjallisuus

- Eerola, N. (1960), ”Kartellilain soveltaminen Suomessa”, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 56: 153–167.
- Fellman, S. (2010), ”Kilpailupolitiikka koordinoitussa markkinataloudessa – Kartelli- ja kilpailulainsäädäntö Suomessa 1958–1988 institutionaalisen taloushistoriallisesta näkökulmasta”, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* (tämä nide).
- Hyytinen, A., Steen, F. ja Toivanen, O. (2010), ”Cartels uncovered”, CEPR Discussion Paper, No. 7716.
- Kilpailuvirasto (1990), *Kilpailuvirasto: vuosikirja 1990*, Kauppakirjapaino.
- Kilpailuvirasto (1991), *Kilpailuvirasto: vuosikirja 1991*, Esan kirjapaino Oy, Lahti.
- Kilpailuvirasto (1992), *Kilpailuviraston vuosikirja 1992*, Painoseppä Oy.

- Levenstein, M.C. ja Suslow, V.Y. (2006), "What Determines Cartel Success?", *Journal of Economic Literature* 44: 43–95.
- Paakkanen, J. (1961), "Kilpailulainsäädännön yleiset tavoitteet ja keinot", *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 57: 20–31.
- Purasjoki, M. ja Jokinen, J. (2001), "Kilpailupolitiikan odotukset, saavutukset ja haasteet", *Borenius & Kemppinen 90-vuotisjublauskaisu*.
- Schröter, H.G. (1996), "Cartelization and decartelization in Europe, 1870–1995: Rise and decline of an economic institution", *Journal of European Economic History* 25: 129–153.
- Tamminen, M. (1958), "Kartellilain voimaan astuessa", *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 54: 1–28.
- Vartiainen, H. (1962), "Markkinatalouden toimintaedellytyksistä", *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 58: 167–171.